

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Н.О.Дугієнко

ЕКОЛОГІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО

**Методичні рекомендації
до виконання самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти
магістра спеціальності «Економіка довкілля і природних ресурсів»**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від 2016

Запоріжжя
2016

УДК: 334.722:502.1(075.8)

ББК: У012.2:Е088я73

Д802

Дугієнко Н.О. Екологічне підприємництво: методичні рекомендації до виконання самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Економіка довкілля і природних ресурсів» / Н.О. Дугієнко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – 53 с.

Методичні рекомендації містять поради щодо самостійного вивчення окремих питань тем курсу «Екологічне підприємництво», питання для самоконтролю, одноваріантні запитання, практичні завдання, тестові завдання для самоконтролю, перелік рекомендованої літератури, що сприятиме закріпленню, розширенню та поглибленню набутих у ході аудиторної роботи знань, умінь та навичок.

Методичні рекомендації розроблено для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Економіка довкілля і природних ресурсів» з метою сприяння набуттю системних знань і навичок щодо екологізації підприємницької діяльності в Україні на сучасному етапі.

Рецензент *В.З. Бугай*

Відповідальний за випуск *Д.І. Бабміндра*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Роль і значення підприємництва в економіці	5
Тема 1. Екологічне підприємництво: сутність та об'єктивні засади	5
Тема 2. Організація підприємництва в Україні	9
Тема 3. Державне регулювання підприємницької діяльності	14
Тема 4. Інноваційне підприємництво	19
Розділ 2. Механізм екологічного підприємництва	24
Тема 5. Вплив підприємницької діяльності на довкілля	24
Тема 6. Основні джерела антропогенного забруднення довкілля	29
Тема 7. Соціоекологічні проблеми літосфери	33
Тема 8. Вплив діяльності людини на гідросферу.	36
Тема 9. Природоохоронна діяльність підприємств	40
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ	43
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	45
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	49
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	51

ВСТУП

Дисципліна “Екологічне підприємництво” є складовою підготовки фахівців зі спеціальності «Економіка довкілля і природних ресурсів». Метою курсу є формування у майбутніх фахівців комплексу знань і необхідних практичних навичок у сфері екологізації підприємницької діяльності; сприяння розвитку соціо-економіко-екологічного мислення щодо впровадження екологічно безпечного виробництва з урахуванням ринкових механізмів.

Головними завданнями курсу є вивчення теоретичних і практичних основ екологічного підприємництва; набуття навичок щодо оцінювання екологічного потенціалу підприємства; визначення особливостей організації діяльності екологічно безпечного підприємства; визначення теоретико-методичних та організаційних основ контролю за діяльністю екологічно орієнтованого суб'єкта господарювання.

За підсумками вивчення курсу «Екологічне підприємництво» студенти повинні *знати*: основні концепції екології та наслідки впливу діяльності людини на довкілля; структуру та зміст природоохоронного законодавства; основи взаємодії промислових підприємств із навколишнім середовищем; методи і засоби охорони та раціонального використання ресурсів; основні підходи до контролю та стимулювання розвитку екологічного підприємництва в Україні, та *вміти*: формувати і використовувати теоретичні концепції у сфері природоохоронної діяльності підприємницьких суб'єктів; визначати економічну та соціальну ефективність екологічних заходів; вимірювати й оцінювати ефективність підвищення якості життя та конкурентоспроможності виготовленої продукції за умов екологізації виробничих процесів; аналізувати та раціоналізувати рівень використання природних ресурсів; досліджувати результативність екологізації підприємницької діяльності.

Саме необхідністю комплексного дослідження особливостей становлення і розвитку екологічного підприємництва в Україні й зумовлено структуру та зміст методичних рекомендацій до виконання самостійної роботи.

Самостійна робота студента при вивченні дисципліни «Екологічне підприємництво» передбачає: самостійне опрацювання теоретичних питань; підготовку доповідей із подальшим їх публічним обговоренням; засвоєння основних термінів; виконання ситуаційних вправ; опрацювання основної та додаткової літератури.

РОЗДІЛ 1. РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЕКОНОМІЦІ

Тема 1. Екологічне підприємництво: сутність та об'єктивні засади

*«Підприємець є каталізатором змін. Він ніколи не живе минулим, лише іноді — теперішнім і практично завжди — майбутнім»
(Майкл Є. Гербер)*

Мета вивчення теми: розглянути основні підходи до визначення змісту терміна «підприємництво»; ознайомитись з концепція підприємництва Й.Шумпетера; дати характеристику функціям підприємницької діяльності; розкрити умови здійснення підприємницької діяльності; з'ясувати сутність та ознаки екологічного підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Історія розвитку екологічного підприємництва в Україні.
2. Проблеми розвитку екологічного ринку і шляхи його вирішення.

Основні терміни і поняття

Підприємництво, види підприємницької діяльності, функції підприємницької діяльності: ресурсна, творча, організаційна, принципи підприємництва, екологічне підприємництво, суб'єкти екологічної підприємницької діяльності.

Методичні рекомендації

При самостійному опрацюванні *першого питання* слід звернути увагу на те, що сучасне підприємництво має розвиватись на засадах екологізації не тільки для забезпечення державної безпеки, але й для підвищення власної конкурентоспроможності. Потрібно вказати, що процес екологізації економіки в розвинених країнах почався наприкінці 60 років ХХ ст. і супроводжувався введенням у сферу господарської діяльності екологічних норм і стандартів. Варто також зазначити, що в Україні, починаючи з 50-х років минулого століття, спостерігається тенденція до погіршення стану навколишнього природного середовища, проте екологічне підприємництво як сегмент національного ринку сформувалося лише у 1988-1990 рр., досягнувши останніми роками найбільшої активності. На сьогодні цей сегмент невеликий і включає в себе виробництво очисного обладнання, впровадження ресурсозберігаючих безвідходних технологій, використання відновлюваних джерел енергії. У міжнародному екологічному рейтингу Світового економічного форуму Україна посідає 102-е місце серед 132 держав світу, продемонструвавши за останні сім років неухильну втрату п'ятдесят однієї позиції. Важливо зрозуміти, що такі стрімкі темпи зміни позицій сигналізують

про посилення небезпеки екологічної деструкції довкілля країни та погіршення стану екологічної складової національної економіки.

Розкриття *другого питання* вимагає розуміння того, що на сучасному етапі розвитку суспільства сформувалися поняття й інфраструктура екологічного ринку (ринку екологічних товарів і послуг) - конкурентний обмін усім, що спрямоване на збереження, відтворення і раціональне використання навколишнього середовища, заощадження природно-ресурсного потенціалу, поліпшення життя людей та забезпечення екологічної безпеки. Це ринок екологічних технологій, робіт, товарів, послуг, знань, екологічної інформації. Також потрібно уявити, що функціонування екологічного ринку ґрунтується на таких засадах: 1) ринок є похідною від соціально-економічного розвитку країни; 2) інтенсивність діяльності на ринку залежить від ступеня розвиненості ринкових структур, оскільки основними його суб'єктами є представники малого та середнього бізнесу. Враховуючи ці засади, варто зазначити, що ринок екологічних товарів і послуг в Україні формується надзвичайно повільно, відсутній ефективний механізм підтримки стимулювання підприємництва в природоохоронній сфері. А для залучення підприємців до розвитку екологічного бізнесу необхідне створення гнучкого механізму взаємодії природоохоронних і ринкових структур, забезпечення матеріальної зацікавленості та підтримки підприємницької активності з боку держави.

Питання для самоконтролю

1. Розгляньте підходи до визначення змісту терміна «підприємництво».
2. Поміркуйте, у чому полягає мета підприємництва.
3. Охарактеризуйте умови, які необхідні для формування та розвитку підприємництва.
4. Поясніть, у чому полягає ресурсна функція підприємницької діяльності.
5. Прокоментуйте основні положення Закону України «Про підприємництво».
6. Назвіть і поясніть сутність принципів підприємництва.
7. Розкрийте причини виникнення і розвитку екологічного підприємництва.
8. Визначте характерні риси екологічного підприємництва.
9. Дайте характеристику основних напрямів екологічного підприємництва в Україні. Які з них ви вважаєте найбільш продуктивними?
10. Визначте тенденції, що сформувалися у сфері світового ринку екологічних товарів та послуг.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Задоволення екологічних потреб споживачів не є одним з атрибутів екологізації підприємництва.

2. Основна діяльність екологічних підприємств обмежується лише виробництвом екологічно чистих товарів.

3. Розширення масштабів екологічного підприємництва є однією з головних тенденцій формування світового екологічного ринку товарів та послуг.

4. На сьогодні екологічне підприємництво не використовує такий напрям діяльності, як інформаційні технології.

5. Розвиток екологічного підприємництва сприяє сталому розвитку суспільства.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Поясніть вислів видатного англійського письменника Джонатана Раббуна: «У нерозвинених країнах смертельно небезпечно пити воду, а в розвинених - дихати повітрям. Ми навчилися економити на багатьох речах, проте й досі не можемо навчитися економити природу». Як його можна пов'язати з екологізацією підприємництва?

Завдання 2. Завершіть структурно-логічну схему напрямів діяльності екологічного підприємництва.

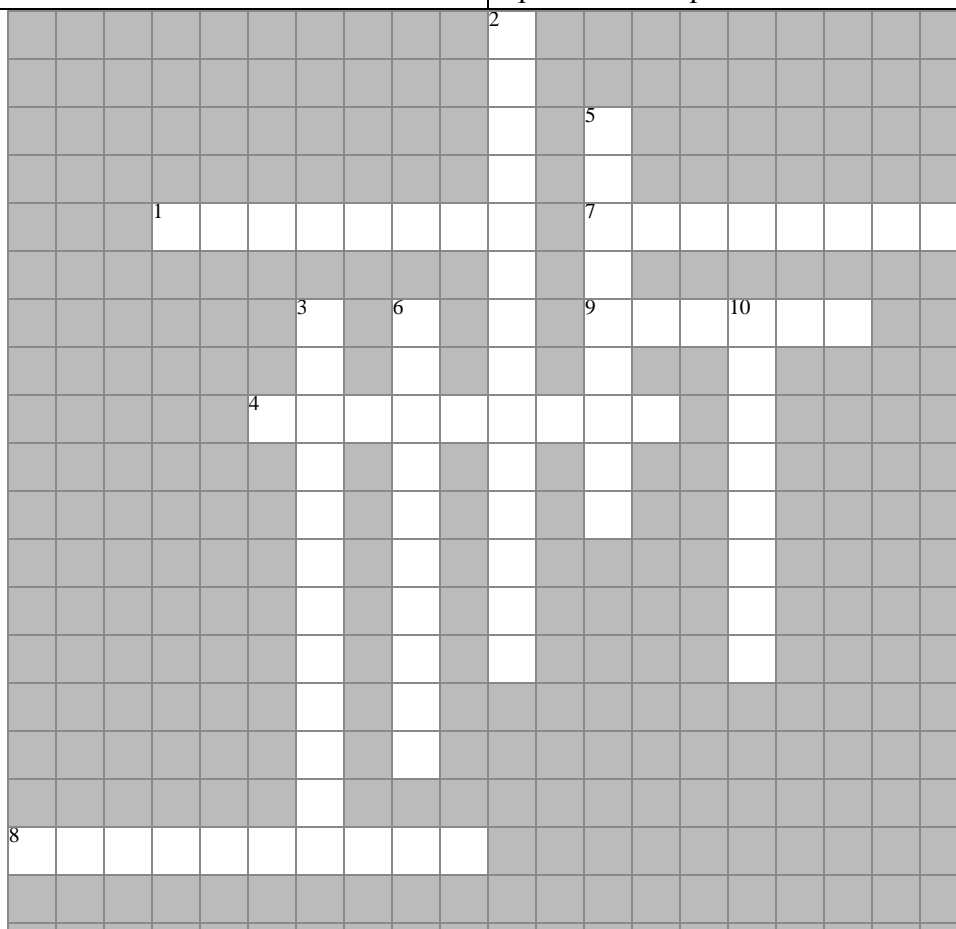
Завдання 3. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

1. Сучасні економісти вважають, що розвиток основних напрямків ринку екологічних товарів та послуг приведе до створення екологічної інфраструктури, що, зі свого боку, сформує екоіндустрію з поступовим переходом до сталого ведення народного господарства.

2. Протягом останніх 15 років активно розвиваються міжнародні процеси, пов'язані з екологізацією ринкових відносин у ключових секторах економіки. Це, наприклад, розвиток добровільних систем екологічної сертифікації, впровадження систем екологічного аудиту, механізмів установлення й підтвердження легальності походження продукції лісокористування й використання морських біологічних ресурсів. Ігнорування цього фактора з високою ймовірністю призведе до витиснення зі світових ринків, принаймні ринків розвинених країн, товарів і виробників, що не задовольняють стандартам високої екологічної відповідальності.

Завдання 4. Кросворд

<i>По горизонталі</i>	<i>По вертикалі</i>
<p>1. Вагомий внесок у дослідження феномену підприємництва зробив відомий австро-американський економіст і соціолог.</p> <p>4. Підприємництво, пов'язане з виробництвом товарів і послуг матеріального характеру.</p> <p>7. Документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.</p> <p>8. Підприємництво, пов'язане з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг.</p> <p>9. Функція підприємництва, яка полягає у сприянні генеруванню та реалізації нових ідей, здійсненню техніко-економічних, наукових розробок, проектів, що пов'язані з господарським ризиком.</p>	<p>2. Самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик, діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та зайняття торгівлею з метою одержання прибутку.</p> <p>3. Умови підприємництва, що полягають у створенні сприятливого психологічного клімату серед населення.</p> <p>5. Умови підприємництва, що визначаються суспільного життя в країні.</p> <p>6. Підприємництво, що здійснюється з метою забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, поліпшення якості життя людей та отримання фінансової вигоди.</p> <p>10. Функція підприємництва, яка передбачає, що підприємництво націлене на найбільш ефективне використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління і організації виробництва.</p>

Тема 2. Організація підприємництва в Україні

*«Ніколи не проб'ється наверх той, хто не робить того,
що йому говорять, і той, хто робить не більше того,
що йому говорять»
(Ендрю Карнегі)*

Мета вивчення теми: розглянути етапи розвитку підприємництва на території сучасної України; ознайомитись з формами організації підприємницької діяльності; закріпити знання щодо видів та функцій конкуренції; виявити проблеми розвитку ринку екологічної індустрії.

Питання для самостійного вивчення

1. Проблеми розвитку ринку екологічної індустрії в Європі і в Україні
2. Перешкоди для розвитку індустрії екологічних товарів та послуг.

Основні терміни і поняття

Одноосібне володіння, партнерство, корпорація, конкуренція, державне підприємництво, консорціум, концерн, трест, картель, синдикат, холдинг, фінансові групи, стратегічний альянс, екологічні товари.

Методичні рекомендації

При опрацюванні *першого питання* потрібно зрозуміти, що перехід до сталого суспільства вимагає більшого наголосу на якості життя, а не на обсягах виробництва та споживання. А це можливо лише за умови взаємодії ціннісних орієнтацій суспільства, держави та підприємницької діяльності, за умови екологічної відповідальності кожного зокрема. Варто уявити, що для забезпечення балансу між екологічними вимогами споживачів і громадських організацій; інтересами підприємництва та посиленням жорсткості екологічного законодавства як в міжнародному бізнесі, так і в Україні, необхідний гнучкий та ефективний механізм взаємодії ринкових, природоохоронних та командно-адміністративних структур, зайнятих в сфері екології, а також механізм формування, стимулювання та підтримки екологічної індустрії. Проте, на жаль, розвиток екологічно-орієнтованого бізнесу в Україні здійснюється без координації взаємодії всіх суб'єктів природоохоронної діяльності; немає ефективного механізму формування, підтримки та стимулювання такої діяльності.

Для розкриття *другого питання* потрібно пояснити, що залучення підприємців до розв'язання екологічних проблем нині є недостатнім. Серед основних перешкод можна назвати не стільки брак досвіду чи традицій, а відсутність з боку регулятивних органів держави заохочення до впровадження екологічної політики на всіх рівнях – від приватного підприємця до великої фінансово-промислової корпорації.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте етапи розвитку підприємництва на території сучасної України.
2. Назвіть особливості та основні напрямки розвитку підприємницької діяльності в Україні.
3. Наведіть приклади випадків, коли інтереси підприємців суперечать інтересам суспільства. Яким чином можна розв'язати цю суперечність?
4. Обґрунтуйте необхідність і напрями розвитку малого підприємництва в Україні.
5. Поясніть, які причини зумовлюють втручання держави у ринковий механізм.
6. Поміркуйте, що стримує розвиток підприємництва в Україні.
7. Поясніть, у чому виявляються ознаки несумлінної конкуренції, яка пов'язана з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції.
8. Розкрийте сутність антимонопольного законодавства в Україні. Які державні документи прийняті для забезпечення ринкової конкуренції? Охарактеризуйте їх зміст та сутність.
9. Визначте особливості розвитку ринку екологічної індустрії в Європі та в Україні.
10. З'ясуйте, які існують перешкоди для розвитку індустрії екологічних товарів та послуг.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Суб'єктами підприємницької діяльності визнаються приватні особи - громадяни України та інших держав, які не обмежені законом у правоздатності чи дієздатності, і юридичні особи усіх форм власності.
2. Сучасна економічна теорія визнає п'ять основних організаційно-правових форм підприємницької діяльності.
3. Згідно із законодавством, до підприємств з одноосібним володінням в Україні належить індивідуальне підприємство, сімейне підприємство, приватне підприємство з правом наймання робочої сили.
4. Конкуренція перевіряє підприємницьку діяльність на її відповідність потребам та інтересам суспільства.
5. Пошук і розробка корисних копалин може здійснюватися будь-якими підприємствами без спеціальних ліцензій.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. На основі аналізу Інтернет-публікацій визначте сприятливі умови та перешкоди для розвитку екологічної індустрії в Україні і світі:

1. Попова О. Екологія входить у ринок / О. Попова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ENVIRONMENT/ekologiya_vhodit_u_rinok.html

2. Черторижський В.М. Розвиток ринку екологічних послуг в контексті угоди про асоціацію між Україною та ЄС / В.М. Черторижський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/e20150405.pdf>

Завдання 2. Аналіз ситуації.

Становлення, функціонування і розвиток вітчизняного підприємництва в Україні відбувається не в соціальному вакуумі й ґрунтується не на абстрактному суспільному базисі. Ці процеси здійснюються в конкретному суспільному контексті й під впливом конкретно-історичних умов, які, з одного боку, сприяють розвитку, а з іншого, – гальмують його. У свою чергу підприємництво як соціальне явище не тільки піддається впливу суспільних процесів, але й саме впливає, видозмінює, трансформує їх.

На вашу думку, як вирішити проблему активізації вітчизняного підприємництва. Які чинники сприяють, а які гальмують даний процес?

Завдання 3. Аналіз ситуації.

На думку багатьох фахівців, незважаючи на ряд прийнятих останнім часом вищими органами державної влади й управління нормативних документів, розвиток малого підприємництва в Україні здійснюється в несприятливому макро- та мікросередовищі, є багато проблем, які необхідно вирішувати на різних рівнях. Аналіз діяльності суб'єктів малого бізнесу свідчать про те, що значна кількість новостворених малих підприємств не може розпочати свою роботу через відсутність достатнього статутного капіталу, сировини та матеріалів, власних площ і обладнання, практичних навичок та підприємливості працівників у здійсненні бізнесу.

Вони мають проблеми виробничого характеру, труднощі в реалізації продукції, формуванні відповідної клієнтури. Через невеликі обсяги господарської діяльності деякі малі підприємства неспроможні залучати кваліфікованих фахівців, наймати здібних робітників і забезпечувати їм високу оплату праці.

Негативно впливають на розвиток малого бізнесу такі стримуючі фактори, як загальний спад вітчизняного товарного виробництва, зростання цін, інфляція, низький рівень платоспроможності населення, рекет, корупція тощо. Частка малих та середніх підприємств у валовому внутрішньому продукті України становить лише 9%. Виручка від реалізації продукції (робіт, послуг) виробничих малих підприємств дорівнює лише 2,3% від загального обсягу продукції промисловості України.

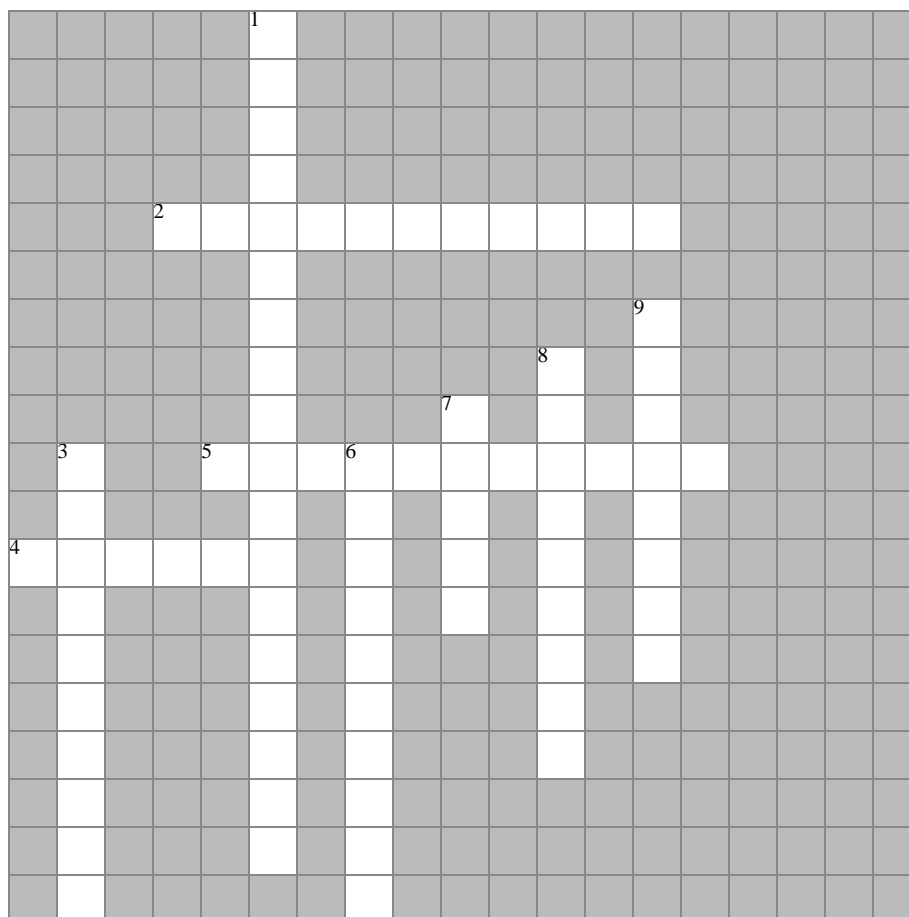
Прокоментуйте дану ситуацію і дайте відповіді на запитання:

1. Які проблеми існують в Україні з нормативно-правовим забезпеченням організації підприємництва?
2. Які шляхи ви пропонуєте для вирішення цих проблем?
3. Які напрямками дальшого розвитку малого підприємництва в Україні в найближчій перспективі можна запропонувати?

Завдання 4. Приведіть у відповідність терміни та їх визначення

Поняття	Визначення
1.Консорціум	а) це таке монопольне об'єднання, за якого прибутки потрапляють до спільних фондів, після чого здійснюється узгоджений їх розподіл відповідно до результатів експлуатації певної частини ринку, причому в заздалегідь обумовленій пропорції.
2. Пул	б) це специфічна форма поєднання економічних потенціалів ринкових агентів. Вони є структурами, які виникають на базі тимчасових угод між кількома банківськими та промисловими корпораціями, фірмами з метою реалізації певних спільних проектів.
3. ТНК	в) це таке об'єднання підприємців, учасники якого узгоджують між собою обсяги виробництва, поділ ринків збуту, ціни, умови продажу та найму робочої сили, строки й інші умови платежів. При цьому учасники зберігають виробничу і комерційну незалежність.
4. ТСА	г) це складна форма монополізації господарської діяльності, яка передбачає об'єднання підприємств промисловості, транспорту, торгівлі та банківської сфери
5.Корпорація	д) форма монополістичного об'єднання, за якої учасники зберігають виробничу самостійність, але втрачають самостійність комерційну відповідно до взаємних угод.
6.Трест	е) це концерни, які створюються на міжгалузевих засадах та об'єднують підприємства промисловості, банківсько-кредитні установи, торгові дома й інших суб'єктів господарської діяльності з метою поєднання та акумулювання фінансових коштів і виробничих ресурсів
7.Концерн	є) це організаційна форма бізнесової діяльності, яка заснована на акціонерному капіталі та існує незалежно від своїх власників.
8.Синдикат	ж) це особлива організаційна форма міжфірмових, міжкорпоративних зв'язків двох або більше компаній, у рамках якої здійснюється довгострокова координація економічної діяльності з метою реалізації масштабних виробничих проектів, максимізації результатів технологічної кооперації, скорочення тривалості інноваційних процесів, зниження вартості та ризикованості виробництва.
9.Картель	з) це міжнародні за складом та характером діяльності суб'єкти господарського життя, які функціонують на принципах корпоративної власності з акціонерною формою управління та розподілу прибутків у міжнародному масштабі.
10.ПФГ	і) це форма монополістичного об'єднання, в рамках якої учасники втрачають виробничу, комерційну, а можливо, і юридичну самостійність.

Завдання 5. Кросворд.

<i>По горизонталі:</i>	<i>По вертикалі:</i>
<p>2. Підприємство, організація або установа, створені на засадах угоди двох чи більше окремих осіб (у тому числі юридичних) шляхом об'єднання їхнього майна та підприємницької діяльності.</p> <p>4. Один з видів конкуренції, пов'язаний з використанням цін як засобу досягнення кращих економічних умов збуту, проникнення і завоювання ринку</p> <p>5. Спонукальна сила, яка змушує кожного підприємця в найкращий спосіб вести свій бізнес.</p>	<p>1. Конкуренція, яка являє собою суперництво підприємств однієї галузі, що випускають однакову продукцію</p> <p>3. Тип ринкової структури з недосконалою конкуренцією, за якої обмежена кількість підприємств (до 10) монополізують виробництво основної маси товарів.</p> <p>6. Договірне об'єднання підприємств і організацій, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів, з делегуванням певних повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з її учасників.</p> <p>7. Інтеграційне утворення, в якому підприємства, що входять до нього, об'єднуються до єдиного виробничого комплексу і втрачають свою юридичну, виробничу і комерційну самостійність, а керівництво їх діяльністю здійснюється із єдиного центру.</p> <p>8. Захоплення економічними суб'єктами частини або всього ринкового простору для певного товару і встановлення на ньому свого панування</p> <p>9. конкуренція - боротьба між товаровиробниками за споживачів шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, що зумовлює поліпшення якості продукції, її асортименту.</p>

Тема 3. Державне регулювання підприємницької діяльності

*«Все можна зробити краще, ніж робилося досі»
(Генрі Форд)*

Мета вивчення теми: розглянути методи державного регулювання підприємництва; ознайомитись із законодавчою основою підтримки підприємництва; з'ясувати основні напрямки державної підтримки екологічного підприємництва в Україні; поглибити знання щодо системи оподаткування підприємницької діяльності.

Питання для самостійного вивчення

1. Механізми державного регулювання та підтримки екологічного підприємництва.
2. Система оподаткування підприємницької діяльності.

Основні терміни і поняття

Державне регулювання підприємництва, механізми державного регулювання підприємництва, органи державного регулювання підприємництва, методи державного регулювання підприємництва (фіскальні, монетарні, цінові), державна політика підтримки підприємництва, регуляторна політика, ліцензія,

Методичні рекомендації

Перше питання вимагає дослідження особливостей державно-регуляторного механізму екологізації підприємництва в Україні. Розкриття цих особливостей засвідчить необхідність удосконалення правового, фінансово-економічного, організаційного та інформаційного забезпечення підтримки екологічного підприємництва. Такі удосконалення мають забезпечити: структурну перебудову національного виробництва та екологізацію підприємництва, створення експортної еколого-орієнтованої спеціалізації, мінімізацію екологічного ризику. Варто звернути увагу, що гармонізація національного природоохоронного законодавства та адаптація його до вимог міжнародних екологічних стандартів має відбуватися через запровадження спільної екологічної політики на принципах: «забруднювач платить», «екологічна передбачливість», «пріоритетність екологічної безпеки», «гарантування екологічно безпечного середовища проживання людини», «екологічна відповідальність».

Під час розкриття *другого питання* слід наголосити, що законодавча та фінансова підтримка діяльності суб'єктів підприємництва, зокрема діюча система їх оподаткування є важливим чинником активізації та розвитку суб'єктів підприємництва. Саме цей чинник визначає відмінності в результатах діяльності малого та середнього бізнесу в Україні, Німеччині, США,

Великобританії та інших країнах світу. Тому необхідно з'ясувати особливості системи оподаткування підприємницької діяльності в різних країнах. Варто визначити принципи оподаткування, суб'єкти і об'єкти оподаткування. Для належного розкриття питання потрібно охарактеризувати види податків в Україні, з'ясувати порядок їх обчислення та сплати, враховуючи основні зміни, передбачені Законом України від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році».

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, у чому полягає зміст державної підтримки підприємництва.
2. Назвіть суб'єктів державного регулювання підприємницької діяльності в Україні.
3. Доведіть, що об'єктивна потреба регулювання підприємництва в Україні зумовлена цілями економічної політики держави.
4. З'ясуйте, що включає в себе нормативно-правове забезпечення розвитку підприємництва.
5. Охарактеризуйте форми державної підтримки підприємництва.
6. Розкрийте головні цілі державної підтримки підприємництва.
7. Проаналізуйте основні напрямки державної підтримки підприємництва в Україні.
8. Визначте сутність регуляторної політики.
9. Поясніть, чому розвиток підприємництва потребує створення розвинутої системи інформаційно-консультаційного забезпечення.
10. Охарактеризуйте методи підтримки екологічного підприємництва. Наведіть приклади.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Нормативно-правове регулювання в Україні стосується лише підприємств приватного сектору.
2. Санація - це система заходів, спрямованих на запобігання банкрутству підприємств чи великих промислових об'єднань, банків, інших державних та бізнесових структур.
3. Для реалізації антимонопольної політики утворено Фонд державного майна України.
4. Основними видами адміністративного регулювання є державна реєстрація підприємства, ліцензування, сертифікація та стандартизація.
5. Державна підтримка підприємництва полягає лише в нормативно-законодавчому забезпеченні розвитку підприємництва.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Приведіть у відповідність терміни та їх визначення

Термін	Визначення
1. Акциз	А. непрямий податок, який входить в ціну товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець (податковий агент).
2. Єдиний соціальний внесок	Б. найпоширеніший державний непрямий (побічний) податок (збір) на певні продукти масового попиту (предмети розкоші, тютюн, алкогольні напої, коштовні метали та інше), який стягують з виробників чи продавців товарів;
3. Податок на додану вартість	В. обов'язковий платіж до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що справляється в Україні з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування..
4. Податок на прибуток	Г. загальнодержавний податок, що стягується з доходів фізичних осіб і нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження в Україні;
5. Податок на доходи фізичних осіб	Д. прямий податок, сплачуваний підприємствами з прибутку, одержаного від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, інших видів фінансових ресурсів та матеріальних цінностей
6. Екологічний податок	Е. загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками.

Завдання 2. Аналіз ситуації.

Одним зі способів боротьби із забрудненням довкілля є екологічний податок. Він є не тільки ефективним інструментом оподаткування суб'єктів господарювання, які своєю діяльністю завдають або можуть завдати екологічну шкоду, а й інструментом поліпшення екологічних умов навколишнього середовища.

Екологічні податки застосовуються у всіх економічно розвинутих країнах. Виділяють наступні частки екологічних податків у загальному обсязі оподаткування різних країн: США – 3,2 %; Ірландія – 11,9 %; Греція і Нова Зеландія – 6,1 %; Японія – 6,5 %; Іспанія – 7,5 %. Частка ж екологічного податку у загальному оподаткуванні в Україні становить 1 %

Проаналізуйте ефективність екологічного податку, як інструменту забезпечення екологічної безпеки та ефективного способу поліпшення стану природного середовища.

Завдання 3. Визначте функції суб'єктів державного регулювання підприємницької діяльності в Україні:

Суб'єкт	Функції
Міністерство економіки	
Міністерство фінансів	
Державний комітет України з питань регулятивної політики й підприємництва	
Державна податкова адміністрація	
Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації	
Антимонопольний комітет України	

Завдання 4. Проаналізуйте Інтернет-публікації та охарактеризуйте зарубіжний досвід застосування екологічних податків. Опишіть, стан і напрями вдосконалення екологічного оподаткування в Україні.

1. Козьменко С.М., Волковець Т.В. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах / С.М. Козьменко, Т.В. Волковець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/28686-Osoblivost%D1%96_ekolog%D1%96chnogo_op/2.html

2. Мандрик В.О., Новак У.П. Новий екологічний податок в Україні: стан і напрями вдосконалення / В.О.Мандрик, У.П.Новак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.9 . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvunfu.esy.es/Archive/2011/21_9/93_Man.pdf

3. Бублик М.І., Коропецька Т.О. Екологічний податок: конкурентна стратегія «зеленої» економіки України / М.І.Бублик, Т.О. Коропецька – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13908/1/60_408415_Vis_727_Menegment.pdf

4. Волковець Т.В. Аналіз застосування екологічних податків в Україні та за кордоном / Т. В. Волковець // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2012. – Вип. 35. – С. 249-257. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2012_35/35_01_28.pdf

5. Податковий кодекс, редакція 07.01.2016 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/NalCode/nalkodeks.aspx>

Завдання 5. Завершіть структурно-логічну схему «Механізми стимулювання розвитку екологічного підприємництва в Україні».

Тема 4. Інноваційне підприємництво

*«Ключ до успіху бізнесу — в інноваціях,
які, в свою чергу, народжуються креативністю»
(Джеймс Гуднайт)*

Мета вивчення теми: розкрити сутність інновацій та інноваційного підприємництва; ознайомитись з основами організації та управління інноваційним підприємництвом; пояснити особливості формування венчурного бізнесу; виявити пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні; проаналізувати заходи державного сприяння розвитку інноваційного підприємництва.

Питання для самостійного вивчення

1. Бізнес-планування в інноваційному підприємстві.
2. Державне сприяння розвитку інноваційного підприємництва.

Основні терміни і поняття

Інновація, інноваційне підприємництво, венчурний бізнес, інноваційний проект, інноваційне підприємство на основі внутрішньої організації, інноваційне підприємство на основі зовнішніх організацій за допомогою контрактів, інноваційне підприємство на основі зовнішньої організації за допомогою венчурів.

Методичні рекомендації

При опрацюванні *першого питання* потрібно охарактеризувати бізнес-план як письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації, охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним. Варто зауважити, що бізнес-план є основою для здійснення підприємницької діяльності, необхідною передумовою залучення інвесторів до процесу фінансування розробки та реалізації підприємницької ідеї, до інноваційно-інвестиційних проектів. Для розкриття питання потрібно визначити функції (зовнішню, внутрішню) та цілі бізнес-плану. Важливо зрозуміти, що на особливу увагу у інноваційному бізнес-плануванні заслуговує вибір стратегії маркетингу (стратегія лідера, стратегія челенджера, стратегія послідовника, стратегія нішера). Потрібно також вказати, що інформаційним полем для розробки інвестиційного бізнес-плану інноваційного підприємства є сукупність документів чи даних правового, політичного, економічного, комерційного, науково-технічного, зовнішньоекономічного та соціального характеру, які забезпечують інформаційні потреби підприємця в процесі опрацювання бізнес-плану.

При розкритті *другого питання* потрібно зазначити, що досвід світових лідерів у сфері інновацій і високих технологій свідчить про необхідність державного управління цими процесами. Упродовж останніх десятиліть уряди

країн і керівництво корпорацій стабільно нарощують витрати на науку, інновації, високі технології. Держава може використовувати різні форми активізації розвитку інноваційної сфери: від програм сприяння поширенню знань до стимулювання трансферу новітніх технологій. Варто розглянути напрацювання розвинутих країн у сфері підтримки інноваційного розвитку за різними сценаріями і напрямками. Особливу увагу потрібно звернути на аналіз методів (прямих та опосередкованих способів впливу державного управління на поведінку суб'єктів інноваційної діяльності) і інструментів державного сприяння розвитку інноваційного підприємництва в Україні (податкові пільги, пільгове кредитування і субсидування; страхування і гарантування, надання прав на прискорену амортизацію устаткування; розвиток державою патентного права, правничих засад виробництва та споживання якісної продукції — системи стандартизації і сертифікації виробництв та окремих видів продукції).

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, у чому полягає сутність інновацій та інноваційного підприємництва.
2. Охарактеризуйте види інноваційних підприємств.
3. Проаналізуйте мотиви, суперечності та стимули розвитку інноваційного підприємництва.
4. Доведіть або спростуйте положення, що найважливішим фінансовим джерелом, що забезпечує рішення великомасштабних науково-технічних проблем, є кошти державного бюджету.
5. Охарактеризуйте особливості організації інноваційного підприємництва в Україні.
6. Доведіть, що необхідною умовою вдосконалення механізму управління інноваційною діяльністю в процесі формування ринкової економічної системи є створення системи розвинутого інноваційного підприємництва.
7. Наведіть приклади успішного досвіду сучасних підприємств у сфері венчурного бізнесу.
8. Поміркуйте, які пріоритетні напрямками інноваційної діяльності в Україні можна запропонувати.
9. Розгляньте основні переваги та недоліки індивідуального інноваційного підприємництва.
10. Доведіть або спростуйте положення, що розвиток та впровадження інновацій з високим ступенем екологічності та економічної ефективності є передумовою одночасного вирішення екологічних і економічних проблем сучасної України.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Інноваційне підприємництво здійснюється тільки юридичною особою.
2. До першого етапу планування інноваційної діяльності підприємства належить аналіз зовнішнього середовища і прогнозування його розвитку.

3. Інноваційне підприємництво здійснюється групою громадян на основі державного майна.

4. Активізація інноваційного підприємництва залежить від того, наскільки ефективно задіяні економічні стимули та сформована на їх основі система економічного стимулювання, матеріальної і моральної заінтересованості.

5. Малі підприємства традиційно проявляють нижчу активність у впровадженні інновацій ніж середні та великі компанії.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Приведіть у відповідність

Підприємство	Характеристика підприємства
1. Виробничі компанії (стратегічні інвестори)	А. Ці підприємства виробляють та продають продукцію, вони виходять на інноваційний ринок з новими ідеями і розробками, які дозволяють підвищити конкурентоздатність на ринку, тобто знизити собівартість чи випустити продукцію з новими споживчими властивостями.
2. Венчурні компанії	Б. Працюють в інвестиційній сфері так, як і в будь-якій іншій: дають кредити для поповнення оборотних засобів чи закупки обладнання і очікують своєчасного повернення наданих коштів разом з раніше встановленими відсотками.
3. Фінансово-кредитні інститути	В. Це невеликі, але дуже гнучкі та мобільні підприємства, які створюються для доробки, комерційної і промислової реалізації ідей, винаходів, корисних моделей, впровадження яких пов'язане з певним ризиком.
4. Дослідні центри (ДЦ)	Г. Вони мають різноманітну назву: лабораторія, конструкторське бюро, науково-дослідний інститут та інше. Загальним для всіх є те, що результат їх діяльності – це продукт науковий, науково-технічний або просто технічний.
5. Бізнес-інкубатори	Д. Установа, основні зусилля якої направлені на проведення наукових дослідів і підготовку майбутніх дослідників.
6. Технопарки (технологічні або інноваційні центри)	Е. Це організації, основним завданням яких є підтримка малих, знову створених фірм і починаючих підприємців, що хочуть, але не мають можливостей почати свою справу. може бути автономним, тобто самостійною господарською організацією з правами юридичної особи, або діяти в складі технопарку.
7. Дослідний університет	Є. Це такий науково-промисловий комплекс, що включає науково-дослідний центр і промислову зону, в якій на умовах оренди розташовуються малі підприємства.

Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте такі тези:

1. Загострення екологічних проблем, які постали в рівень із соціально-економічними, диктує необхідність екологічної спрямованості інноваційного розвитку конкурентоспроможної економіки. Для забезпечення цього процесу необхідний достатній рівень мотивації екологізації інноваційної діяльності підприємств різних галузей економіки і суспільства в цілому, які підтверджені законодавчо.

2. Найчастіше ухвалення рішень з вибору напрямків інноваційного розвитку підприємницьких структур відбувається виключно за економічними показниками. Однак слід ураховувати також екологічні та соціальні результати їх впровадження. Обрання правильних напрямків інноваційного розвитку підприємств дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів майже у 5 разів, значно збільшити рівень конкурентоспроможності української продукції на світовому ринку та підвищити рівень економічної та екологічної безпеки країни.

3. Малі інноваційні фірми – технологічні лідери, які зароджуються в галузях економіки, відкривають нові сегменти ринку, розвивають нові виробництва, підвищують наукоємність та конкурентоспроможність виробництва і тим самим сприяють формуванню нових технологічних укладів.

4. Поняття «інновація» і «нововведення» не тотожні, вони різняться за своїм призначенням. Інновація завжди виступає у якості кінцевого результату господарської діяльності суб'єкта, а нововведення – це засіб, за допомогою якого створюється інновація. Отже, те що для одних виступає інновацією, іншими може бути використано у якості нововведення, хоча йдеться про одну і ту ж саму річ.

Завдання 3. На основі запропонованих Інтернет–публікацій проаналізуйте сучасний стан розвитку інноваційної сфери в Україні, визначте проблеми та перспективи розвитку інноваційного підприємництва:

1. Г.Ціх. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності малого підприємництва / Г.Ціх // Галицький економічний вісник. – 2012. – №3 (36). – с.176-181, (маркетингово-інноваційні технології управління підприємствами). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/2179/1/ГЕВ_2012_v36_No3-G_Tsih-Problems_and_prospects_of_innovative_activity_of__176.pdf

2. Грищенко О.Ф. Дослідження проблем та перспектив розвитку інноваційного підприємництва в Україні / О.Ф.Грищенко// Вісник НТУ «ХП». Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХП». – 2012. – №15. – С.61-68. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29539/3/Grishchenko_Pidpryemnytsstvo_v_Ukraini.pdf,

3. Шаманська О.І. Олійник В.П. Інноваційна діяльність підприємств України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку / О.І. Шаманська, В.П.Олійник // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – №12. – 2014. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2560>

4. Офіційний сайт державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Завдання 4. Заповніть таблицю.

Визначте характеристику інноваційного підприємства в залежності від виду інновацій

Підприємства	Характеристика підприємства
1.Інноватори-лідери	
2.Підприємства, які орієнтуються на нові наукові відкриття	
3.Підприємства-інноватори, які створюють нові потреби	
4.Підприємства, що створюють базові інновації	
5.Підприємства, які здійснюють заміну раніше створених продуктів і технологій новими	
6.Підприємства, які створюють основні (продуктові та технологічні) інновації	
7.Підприємства, які реалізують інноваційні продукти	
8.Підприємства, які створюють інновації для нових видів ринку	

Завдання 5. Завершіть структурно-логічну схему «Класифікація інноваційних підприємств за характером організації інноваційного процесу».

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Тема 5. Вплив підприємницької діяльності на довкілля

*«Найпрекрасніше у природі - відсутність людини»
(Блісс Карман)*

Мета вивчення теми: пояснити сучасні взаємовідносини між людиною і довкіллям; ознайомитись із класифікацією екологічних факторів; з'ясувати демографічні проблеми і можливості біосфери; визначити джерела, масштаби та наслідки забруднення атмосфери промисловими підприємствами.

Питання для самостійного вивчення

1. Проблема вичерпності мінеральних природних ресурсів України.
2. Екологічні проблеми промислового комплексу.

Основні терміни і поняття

Природне середовище, структура природного середовища, екосистема, екологічні фактори (абіотичні фактори, біотичні фактори, антропогенні фактори, стабільні фактори, змінні фактори), демографічні проблеми, урбанізація.

Методичні рекомендації

Розкриття *першого питання* полягає у визначенні змісту поняття «мінеральні ресурси». Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність розвіданих запасів різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. Мінеральні ресурси, як і лісові та земельні, є основними предметами праці сучасного суспільства.

Також потрібно зазначити, що до недавнього часу людство вважало природні ресурси невичерпними, а тому прагнуло взяти від природи якнайбільше, нічого не віддаючи. Проте вже зараз переконалися, що практично невичерпних ресурсів у природі більше не існує. Для засвоєння даного питання потрібно уяснити, що вичерпні ресурси – це ресурси, кількість яких невпинно зменшується відповідно до їх добування або вивчення з природного середовища, їх, у свою чергу, поділяють на відновні (чисте повітря, вода, родючі ґрунти, рослинність, тваринний світ) і невідновні (мінеральні ресурси). Мінеральна сировина належить до невідновних ресурсів, і найголовніші з них (вугілля, нафта, природний газ, залізо, манган, поліметали) нині вичерпані або майже вичерпані. Проблема вичерпності природних ресурсів в Україні з кожним роком набуває все більшої актуальності. Це пов'язано як з усвідомленням факту їх обмеженості, так і з інтенсивністю споживання (потрібно навести приклади).

При опрацюванні *другого питання* необхідно зрозуміти, що до основних антропогенних факторів розвитку екологічної кризи в Україні належать передусім великі промислові комплекси – споживачі сировини, енергії, води,

повітря, земельних просторів і водночас найпотужніші джерела практично всіх видів забруднень (механічних, хімічних, фізичних, біохімічних). За ступенем і характером впливу (згідно з обсягами промислових відходів) вирізняють паливно-енергетичний, металургійний, хімічний та будівельний комплекси. Серед основних причин негативного впливу промислового комплексу на довкілля можна виділити: високий рівень концентрації промислових об'єктів; застарілі технології виробництва та обладнання; несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв; відсутність належних природоохоронних систем та низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів; відсутність надійного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем; відсутність належного контролю за охороною довкілля. Варто зазначити, що все це призводить до того, що недосконалі сучасні технології не повністю переробляють мінеральну сировину і більша її частина повертається в природу у вигляді відходів.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте особливості сучасних взаємовідносин між людиною і довкіллям.
2. У чому полягає сутність поняття «екологічний фактор»?
3. Охарактеризуйте вплив екологічних факторів на живі організми.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні групи екологічних факторів.
5. У чому полягає сутність поняття «мінеральні ресурси»?
6. На які види поділяють природні ресурси залежно від компонентів природи? Наведіть приклади їх використання.
7. Поясніть, як розрізняють природні ресурси за характером їх відновлення?
8. Поміркуйте, для яких виробничих потреб використовуються кліматичні, водні, біологічні та земельні ресурси.
9. Відомо, що мінеральні ресурси використовуються як сировина у різних галузях промисловості. Як їх умовно поділяють залежно від напрямку застосування?
10. Проаналізуйте масштаби та наслідки забруднення атмосфери промисловими підприємствами в Україні.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Антропогенні фактори – вплив на живу природу життєдіяльності людини.
2. Біотичні фактори поділяються на кліматичні, орографічні, геологічні.
3. Демографічна проблема в сучасному світі пов'язана з падінням приросту населення – демографічною кризою, коли смертність перевищує

народжуваність або з різким збільшенням цього приросту – демографічним вибухом, коли народжуваність перевищує смертність.

4. Розрізняють п'ять основних груп екологічних факторів за характером походження.

5. Промислова екологія – прикладна наука про взаємодію промисловості (як окремих підприємств, так і техносфери) і навколишнього середовища, і навпаки – вплив умов природного середовища на функціонування підприємств, їх комплексів.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Поясніть вислів Базарова (героя роману І. С. Тургенєва «Батьки й діти», 1862 р.) «Природа не храм, а майстерня, і людина в ній працівник». Чи згодні Ви з таким твердженням? Аргументуйте свою точку зору.

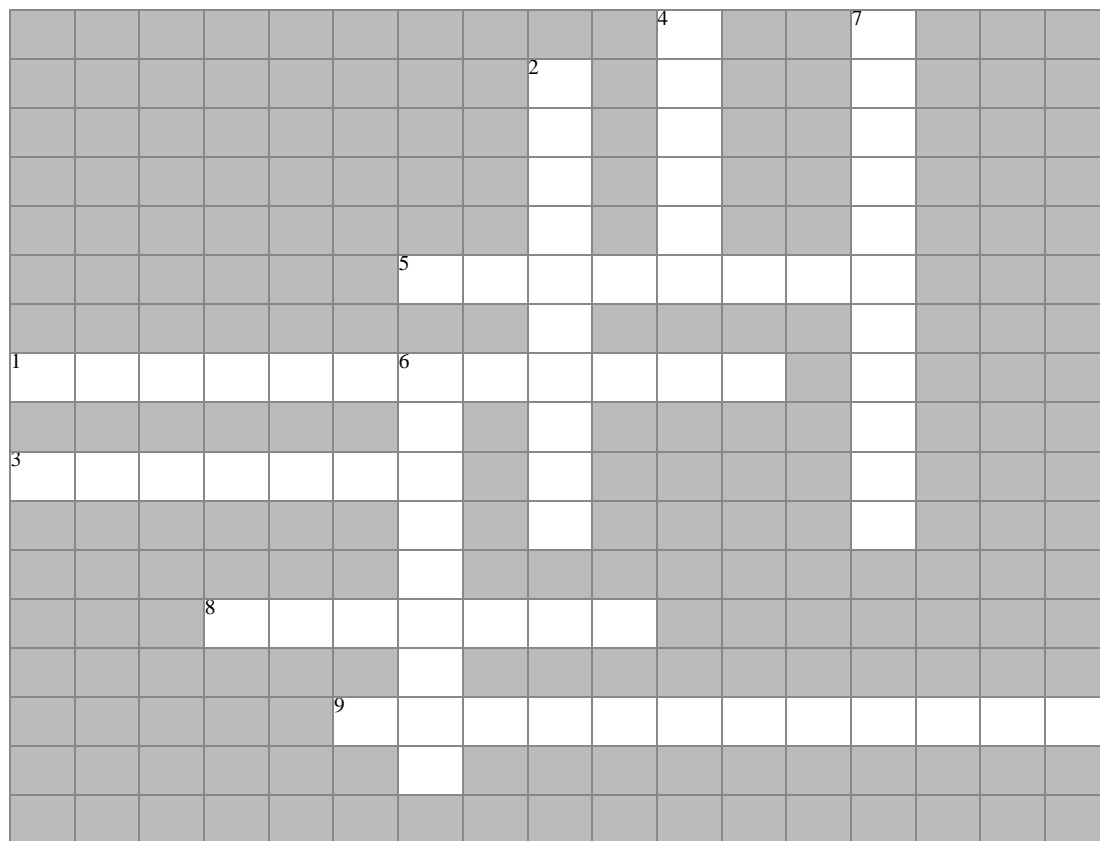
Завдання 2. Аргументуйте або спростуйте наступні тези:

1. Американський вчений Б. Скіннер висловлює такі припущення щодо вирішення проблеми нестачі природних ресурсів: «Я підозрюю, що через один-два століття суспільство прийде до такого способу життя ... коли ... головним джерелом енергії буде Сонце. Суспільство буде використовувати в основному руди найбільш широко поширених металів, тобто заліза і алюмінію, а також наявні в достатку неметалічні копалини, особливо ті, які йдуть на виготовлення скла. Рідкісні метали все ще будуть використовуватися, але їх споживання на душу населення різко знизиться ... Людство стоїть на порозі самого критичного періоду свого розвитку, який воно коли-небудь переживало».

2. Великим забруднювачем навколишнього середовища є нафтогазовий комплекс. На всіх його стадіях (видобуток нафти, виділення супутніх газів і води, збереження, транспортування, переробка) відбувається забруднення атмосфери, ґрунтів, водних об'єктів нафтою і нафтопродуктами (фенолом, бензолом, толуолом, етиловим ефіром тощо). Районам, де здійснюється видобуток нафти, властиве забруднення водойм, оскільки нафта і нафтопродукти можуть знаходитися як у вигляді поверхневої плівки або емульсії, так і в розчиненому стані. Наявність у воді цих забруднювачів згубно відбивається на її якості. Негативний вплив нафтопродуктів позначається і на рибному господарстві: навіть незначні домішки нафтопродуктів у водоймах надають рибі неприємного присмаку і запаху, а у великій кількості призводять до її загибелі.

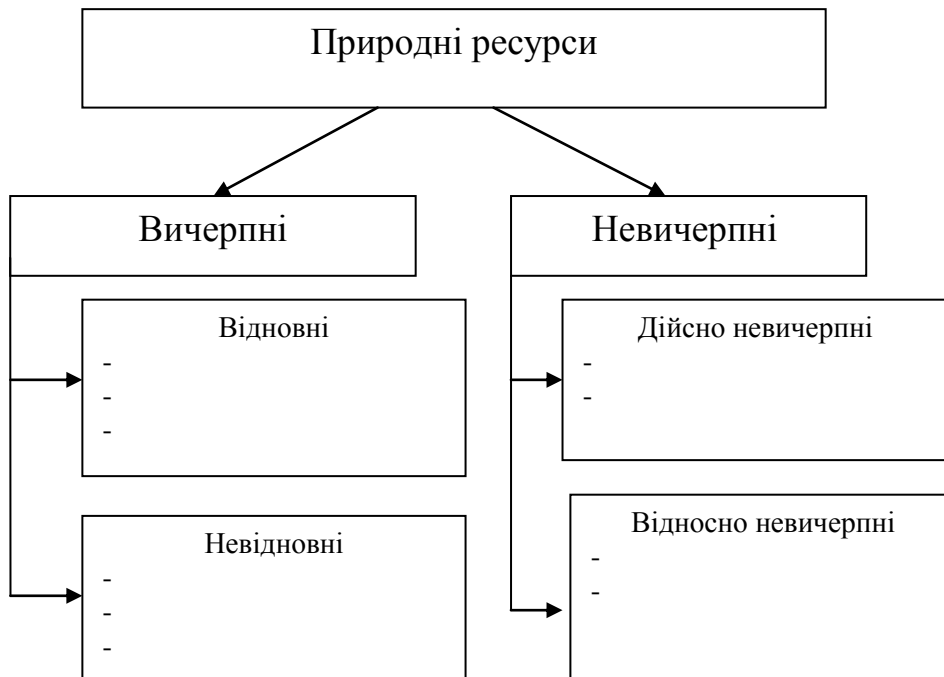
3. Якість життя людей в Україні знаходиться в прямій залежності від стану навколишнього середовища. Постійне втручання людини в природу, що супроводжується прогресуючим забрудненням довкілля і руйнуванням природних екосистем, у свою чергу справляє негативний вплив на здоров'я населення. Виснаження природних ресурсів скорочує матеріальну базу для подальшого соціально-економічного розвитку суспільства.

Завдання 3. Кросворд

<i>По горизонталі:</i>	<i>По вертикалі:</i>
<p>1. проблема - сукупність соціально-демографічних проблем сучасності, що зачіпають інтереси всього людства.</p> <p>3. Забруднення, що пов'язані з різноманітними сторонніми штучними хімічними речовинами (рідкими, твердими та газоподібними), які утворилися внаслідок хімічної реакції в хімічній, металургійній чи інших галузях господарства.</p> <p>5. Фактори, що відображають дію одних організмів на інші, включаючи всі взаємовідносини між ними.</p> <p>8. Забруднення, пов'язані зі зміною фізичних параметрів навколишнього середовища (теплове; світлове; електромагнітне; радіоактивне; шумове).</p> <p>9. Фактори, що показують вплив на живу природу життєдіяльності людини.</p>	<p>2. фактори – це будь-які елементи середовища, здатні виявляти прямий вплив на живі організми хоча б протягом однієї фази їх розвитку.</p> <p>4. Найпрекрасніше у природі - відсутність» (Блісс Карман).</p> <p>6. Фактори, що зумовлюються дією неживої природи.</p> <p>7. Зростання значення міст в розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певній області, країні, світі.</p>

Завдання 4. Завершіть структурно-логічну схему «Види природних ресурсів».

Завдання 5. Аналіз ситуації.

Перша спроба оцінити динаміку чисельності населення і відповісти на питання, чи може Земля прогодувати всіх, хто на ній живе, пов'язана з ім'ям Томаса Мальтуса, який в швидкому зростанні населення вбачав згубні екологічні наслідки. Т. Мальтус (1766 – 1834) – один з найвідоміших вчених свого часу, пропагувати ідею про те, що швидке зростання населення – природна і головна причина бідності трудового народу. Вивчаючи роботи філософів та економістів попередніх епох, він натрапив на думку, що люди розмножуються швидше, ніж ростуть засоби існування, і що якщо зростання населення нічим не стримується, то кожні 25-30 років населення буде подвоюватися. Свої погляди він анонімно опублікував у 1798 р. в роботі «Досвід про закон народонаселення у зв'язку з майбутнім удосконаленням суспільства».

Т. Мальтус стверджував, що чисельність населення зростає в геометричній прогресії, в той час як харчові ресурси, необхідні для цього населення – в арифметичній. Таким чином, рано чи пізно, як би повільно населення не росло, лінія його росту перетнеться з прямою харчових ресурсів. Коли чисельність населення досягне цієї точки, загальмувати його зростання зможуть тільки війни, злидні, хвороби та пороки. В інших виданнях своєї книги Мальтус пропонував інші способи «гальмування» зростання чисельності населення: безшлюбність, вдівство, пізні шлюби. Теорія Мальтуса з моменту виходу книги стала предметом гострих дискусій – одні критикували автора за негуманні ідеї, інші стали його прихильниками, побачивши в ній закон, дійсний для будь-якої епохи.

Висловіть Вашу точку зору щодо даної теорії.

Тема 6. Основні джерела антропогенного забруднення довкілля

*«Набувши надлюдської сили,
ми самі стали нелюдськими»
(Альберт Швейцер)*

Мета вивчення теми: ознайомитись з основними антропогенними забруднювачами довкілля; розглянути вплив антропогенного забруднення на організм людини; з'ясувати методи визначення забруднень.

Питання для самостійного вивчення

1. Джерела забруднення довкілля внаслідок підприємницької діяльності в різних географічних регіонах України.
2. Транспорт і раціональне природокористування.

Основні терміни і поняття

Екологія, антропогенні забруднювачі довкілля, акустичне забруднення, акустична екологія, контроль стану середовища.

Методичні рекомендації

Під час розкриття *першого питання* слід наголосити, що спеціалісти-географи Академії наук України склали карту стану довкілля за окремими компонентами природи. Ця карта засвідчує, що вся територія нашої країни, за винятком невеликих окремих районів Карпат, Центрального Полісся, Полтавщини та східної Вінниччини, характеризується як забруднена й дуже забруднена, а 15 % території належить до категорії «надзвичайно забруднені регіони з підвищеним ризиком для здоров'я людей і райони екологічної катастрофи». Тому варто з'ясувати особливості і джерела забруднення довкілля внаслідок підприємницької діяльності в різних географічних регіонах України. Особливу увагу слід приділити тим регіонам, у яких ситуація напруженіша й які мають найбільше соціально-екологічне значення для нашої країни. Такими регіонами визнано Донецько-Придніпровський, Поліський, Карпатський та Азово-Чорноморський із річкою Дніпро. В усіх цих регіонах наявний цілий комплекс екологічних проблем, проте кожний із них має ще й свою власну головну проблему. В Азово-Чорноморському регіоні – це забруднення вод, у Донецько-Придніпровському – техногенне забруднення атмосфери та ґрунту, на Поліссі – наслідки меліорації й осушування боліт, а також чорнобильської катастрофи, в Українських Карпатах – винищення й деградація лісів і полонин.

Для належного розкриття *другого питання* необхідно пояснити, що транспорт як галузь народного господарства – один із наймогутніших чинників антропогенного впливу на довкілля. Варто зазначити, що деякі види цього впливу, насамперед забруднення повітря і посилення шуму, належать до найсерйозніших техногенних навантажень на компоненти довкілля окремих регіонів, особливо великих міст. Так, викиди транспорту, особливо автомобільного містять до 200 хімічних сполук, деякі з них є дуже токсичними.

Варто визначити внесок різних видів транспорту в забруднення атмосфери. Також потрібно з'ясувати, яким чином впливають: на довкілля мережі автомобільних доріг і залізниць; на водне середовище великотоннажні вантажні судна; на озоновий шар атмосфери польоти літаків. На завершення питання потрібно розглянути негативний вплив на довкілля трубопровідного транспорту.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть і охарактеризуйте джерела антропогенного забруднення довкілля.
2. Поясніть, як впливають антропогенні фактори на здоров'я людини.
3. Визначте, в яких регіонах України склалася найбільш напружена екологічна ситуація.
4. Назвіть основні джерела забруднення довкілля в різних географічних регіонах України.
5. Наведіть приклади негативного впливу транспорту на навколишнє середовище.
6. Поясніть, які види людської діяльності призвели до погіршення екосистеми річок та морів України.
7. Охарактеризуйте головні причини розвитку напруженої екологічної ситуації в Запорізькій області.
8. Запропонуйте свою програму екологічного оздоровлення Запорізької області.
9. Знайдіть на карті України екологічно найчистіші регіони і поясніть причини такого стану.
10. У чому полягає основний метод контролю ступеня чистоти середовища?

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. За даними міжнародної організації Європейський союз виробників хімічних речовин, промисловість виробляє більше ніж 11 тис. хімікатів, з яких близько 3 тис. становлять серйозну загрозу не лише для здоров'я людини, а й для її життя.
2. З точки зору нанесеного екологічного збитку, водний транспорт лідирує у всіх видах негативного впливу: забруднення повітря - 95%, шум - 49,5%, вплив на клімат - 68%.
3. Основний метод контролю ступеня чистоти середовища — це оцінка вмісту в ньому певних шкідливих речовин відносно гранично допустимих концентрацій (ГДК) і доз (ГДД) цих речовин як у біотопі, так і на певних рівнях трофічних ланцюгів.
4. Розробку ГДК і ГДД здійснює міністерство екології та природних ресурсів України.

5. Екологічний моніторинг – це система спостережень, оцінки і контролю стану довкілля для вироблення заходів на його захист, раціональне використання природних ресурсів.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Визначте особливості і джерела забруднення довкілля внаслідок підприємницької діяльності в різних географічних регіонах України. Заповніть таблицю.

Регіон	Комплекс екологічних проблем

Завдання 2. Проаналізуйте Інтернет-публікації та визначте екологічні проблеми розвитку автомобільного транспорту:

- Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля. Монографія / Д. В. Зеркалов – К. : Основа, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zerkalov.org/files/ebod-m.pdf>

- Русіло П.О. Вплив на довкілля автомобільного транспорту на всіх стадіях його життєвого циклу / П.О.Русіло // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvunfu.esy.es/Archive/2008/18_3/85_Rusilo_18_3.pdf

- Твердохлебова Н.Є. Екологічні проблеми транспортної системи України / Н.Є. Твердохлебова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2015/S18/2015_5_Tezisy_sbornik_part3_2015_305.pdf

- Генеvська Я.В. Екологічні проблеми транспортної системи України / Я.В. Генеvська, О.Є.Бойко, Н.В.Капелюш. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sites.znu.edu.ua/bioindication/issues/14-2/Genevskaja_Vojka_Kapeluch.pdf

Завдання 3. Заповніть таблицю.

Вид транспорту	Шум	Забруднення повітря	Вплив на довкілля	Доступність	Вартість
Залізничний					
Автомобільний					
Водний					
Трубопровідний					
Повітряний					

(1 – максимальний показник, 5 – мінімальний показник)

Завдання 4. Використовуючи дані про основні токсичні компоненти стічних вод різних виробництв наведені в таблиці, проаналізуйте шкідливі прояви антропогенного впливу на водні екосистеми та гідросферу. Наведіть приклади підприємств вказаних галузей народного господарства.

Галузь народного господарства	Токсичні компоненти стічних вод
Чорна металургія	Важкі метали, сполуки заліза, ціаніди, роданіди
Кольорова металургія	Мідь, цинк, свинець, олово, хром, молібден, ванадій та інші важкі метали
Вугільна промисловість	Високо мінералізовані шахтні води
Гірничорудна промисловість	Важкі та кольорові метали
Газова і коксохімічна промисловість	Феноли
Нафтова і нафтохімічна промисловість	Нафта і нафтопродукти (газ, бензин, мазут, вуглеводні)
Атомна енергетика	Важкі метали, радіонукліди
Хімічна промисловість	Луги, кислоти, солі, пестициди, детергенти, важкі метали, поверхнево-активні речовини, продукти органічного синтезу
Військово-промисловий комплекс	Важкі метали, радіонукліди, компоненти ракетного палива, нафтопродукти
Водний транспорт	Нафта і нафтопродукти
Целюлозно-паперова промисловість	Феноли, крезолі, ортокрезолі, меркаптани, лігнін
Текстильна промисловість	Барвники, детергенти
Цукрова промисловість	Сапоніни, хлорорганічні пестициди
Сільське господарство	Інсектициди, гербіциди, дефоліанти, фосфати, нітрати, сечовина, гній
Міське комунальне господарство	Фосфати, детергенти, органічні сполуки, солі, луги, кислоти

Тема 7. Соціоекологічні проблеми літосфери

*«Гармонія з землею, як гармонія з другом:
ви не можете берегти його праву руку
і відсікати ліву»
(Олдо Леопольд)*

Мета вивчення теми: розглянути вплив підприємницької діяльності на геологічне середовище; з'ясувати наслідки антропогенного впливу на ґрунти; виявити шляхи поліпшення сучасного стану ґрунтів України.

Питання для самостійного вивчення

1. Наслідки антропогенних екологічних катастроф.
2. Стан ґрунтів України та шляхи його поліпшення.

Основні терміни і поняття

Соціоекологічні проблеми, рекультивация земель, ступінь забрудненості ґрунтів, меліорація, ерозійні процеси.

Методичні рекомендації

Перше питання присвячене визначенню сутності і наслідків антропогенних екологічних катастроф. Потрібно уявити, що антропогенні катастрофи – це негативні природно-техногенні зміни природного середовища, довкілля – біосфери, викликані дією чинників якісного та кількісного характеру, породжених господарською діяльністю людини. Результати таких катастроф впливають на людей, тваринний і рослинний світ, навколишнє середовище в цілому. Тому спочатку необхідно ознайомитися з основними причинами і видами катастроф викликаних людиною. Варто навести приклади техногенних аварій різного характеру (хімічного, фізичного, інженерно-геологічного, комплексного). Крім того, необхідно проаналізувати екологічні наслідки війни та наслідки будівництва гребель та водосховищ на великих ріках. На завершення питання слід з'ясувати наслідки аварії на Чорнобильській АЕС (радіоактивне забруднення ґрунтів і вод, наслідки для здоров'я українського народу).

При опрацюванні *другого питання* необхідно пояснити, що ґрунтовий покрив України, де більше 50% площі займають чорноземи, є найбільшим природним багатством. Проте в Україні найбільша в світі розораність земель, що веде до інтенсифікації процесів ерозії. Майже 50% посівів сільськогосподарських культур вирощується з інтенсивним застосуванням хімічних засобів, що веде до забруднення ґрунтів. Крім того майже 50 тис. га орних земель підтоплені, а 3,7 млн. га знаходяться в зоні забруднення радіонуклідами. Все це обумовлює необхідність пошуку шляхів найбільш раціонального використання земель аграрного призначення. Варто зрозуміти, що заходи щодо підвищення продуктивності земель та їхньої охорони дуже різноманітні й повинні здійснюватись комплексно, як єдина система, взаємно

доповнюючи один одного і посилюючи дію всіх інших. Тому передусім потрібно, щоб кожний клаптик землі, кожне поле мало дбайливого господаря, освіченого та розсудливого. Також сьогодні особливого значення набуває рекультивація земель — повне або часткове відновлення ландшафту та родючості ґрунту, порушених попередньою господарською діяльністю, добуванням корисних копалин, будівництвом і т. ін. Вона передбачає вирівнювання земель, лісопосадок, створення парків і озер на місці гірських розробок та інші заходи. Важливим напрямком є також організація і дотримання польових, кормових, протиерозійних та інших сівозмін.

Питання для самоконтролю

1. Яким чином підприємницька діяльність впливає на геологічне середовище.
2. Поясніть, чому сьогодні набувають актуальності питання підвищення ефективності використання і відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель.
3. До яких наслідків призводять ерозія й засолення ґрунтів?
4. Розкрийте сутність поняття «раціональне використання земель сільськогосподарського призначення».
5. Поясніть, чому ефективний розвиток аграрного сектора економіки неможливий без раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення.
6. Назвіть і охарактеризуйте види рекультивації земель.
7. Поясніть, чому розвиток природних катастроф активізується діяльністю людини.
8. Наведіть приклади техногенних аварій різного характеру.
9. Які антропогенні катастрофи в Україні мали найтяжчі наслідки?
10. Проаналізуйте екологічні наслідки будівництва гребель та водосховищ на великих ріках.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Техногенні аварії бувають хімічного та фізичного характеру.
2. При нераціональному використанні геологічного середовища руйнується лише це середовище, а й пов'язані з ним інші компоненти біосфери — ґрунтовий та рослинний покриви, поверхневі та підземні води залишаються неушкодженими.
3. У вузькому розумінні рекультивація — це відновлення шару ґрунту, попередньо знятого з ділянок, де передбачається його механічне руйнування або сильне забруднення.
4. В Україні найбільша в світі розораність земель.
5. Створення промислових та побутових звалищ призводить до зниження площі землі, придатної для сільського господарства, отруєння ґрунтових організмів на прилеглих ділянках.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Заповніть таблицю.

Таблиця 1. Наслідки антропогенних впливів на ґрунти

Вид впливу	Основні зміни ґрантів
Щорічне розорювання	
Сінокоси, збирання врожаю	
Випас худоби	
Випалювання старої трави	
Зрошення	
Осушення	
Застосування отрутохімікатів та гербіцидів	
Створення промислових та побутових звалищ	
Робота наземного транспорту	
Стічні води	
Викиди в атмосферу	
Знищення лісів	
Вивезення органічних відходів виробництва та фекалій на поля	
Шум та вібрація	
Енергетичні випромінювання	

Тема 8. Вплив діяльності людини на гідросферу

*«Вода!... Ти не просто необхідна для життя, ти і є життя...
Ти не терпиш домішок, ти не виносиш нічого чужорідного,
ти - божество, яке так легко сполохати...»
(Антуан де Сент-Екзюпері)*

Мета вивчення теми: ознайомитись з впливом діяльності людини на гідросферу; розглянути джерела забруднення гідросфери; проаналізувати наслідки споживання забрудненої води.

Питання для самостійного вивчення

1. Еколого-економічні проблеми використання водних ресурсів.
2. Рекреаційні ресурси та специфіка їх господарського використання.

Основні терміни і поняття

Водокористування, водоспоживання, контроль якості води, способи очищення стічних вод, коефіцієнти рівня використання водних ресурсів у промисловому виробництві.

Методичні рекомендації

При опрацюванні *першого питання* варто зазначити, що господарський комплекс України упродовж багатьох десятиліть розвивався без урахування економічних та екологічних наслідків, що призвело до катастрофічного екологічного стану, особливо водних систем. Потрібно також показати, що до найбільш небезпечних видів негативного антропогенного впливу на гідроресурси належить забруднення та засмічення поверхневих та підземних вод відходами господарської діяльності, хоча до зміни стану водотоків та водоймищ призводить також: бездумне осушування боліт, застосування отрутохімікатів, штучне затоплення земель, зміна напрямку течій річок, видобуток та збагачення корисних копалин, викиди підприємств, робота АЕС, ГЕС, транспорту, тваринницькі комплекси і ферми, побутові комунальні стоки. Саме тому раціональне використання водних ресурсів має базуватися на таких основних принципах: сувора економія водо витрат; ефективне очищення стічних вод; санітарна охорона поверхневих і підземних вод від забруднення та виснаження.

Друге питання присвячено з'ясуванню сутності рекреаційних ресурсів та специфіці їх господарського використання. Тому спочатку необхідно зазначити, що рекреаційні ресурси - це сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних та духовних сил людини, її працездатності. Потім потрібно проаналізувати сучасний рівень розвитку та структуру територіально-рекреаційних ресурсів України. Також важливо розкрити напрямками подальшого використання рекреаційних ресурсів країни, серед яких: - розвиток санаторно-курортних закладів, де лікування і оздоровлення населення

поєднується з активним відпочинком, відновлюванням фізичних і духовних сил людей; - зміцнення матеріально-технічної бази туризму і відпочинку за рахунок як збільшення кількості місць у рекреаційних закладах, так і якісного оновлення діючих установ відпочинку з метою підвищення комфорту проживання та розширення сфери обслуговування; - розширення мережі національних природних парків та ландшафтних регіональних парків, що забезпечить раціональне й екологічно безпечне використання рекреаційних ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Визначте світові проблеми прісної води.
2. З'ясуйте, основні джерела забруднення і засмічення водою.
3. Поясніть, як здійснюється очищення забруднених вод.
4. Поміркуйте, чи можна сучасними методами очистити забруднену воду на 100%.
5. Обґрунтуйте, чому нафта й нафтопродукти вважаються одними з найнебезпечніших забруднювачів Світового океану.
6. Поясніть, які території та об'єкти належать до рекреаційних ресурсів.
7. Назвіть та охарактеризуйте властивості рекреаційних ресурсів.
8. Охарактеризуйте територіально-рекреаційні ресурси України.
9. Сформулюйте, основні проблеми формування рекреаційної системи України.
10. Поміркуйте, які заходи варто здійснити для забезпечення подальшого розвитку рекреаційних ресурсів.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Територія України має унікальні передумови формування рекреаційно-туристичного комплексу. Це, насамперед, комплекс фізико-географічних, гідрологічних, структурно-геологічних та інших параметрів, що й зумовило формування значної кількості багатьох видів природних ресурсів.
2. Значення туристичної галузі українського народного господарства постійно зростає.
3. Сільське господарство – один з найбільших споживачів і, одночасно, забруднювачів природних вод.
4. Ефективність використання рекреаційних ресурсів тим вища, чим рівномірніше розподіляється чисельність відпочиваючих стосовно території і рекреаційного сезону.
5. Очищення стічних вод – це руйнування або видалення з них забруднювачів і знищення в них хвороботворних мікробів.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Приведіть у відповідність

Термін	Складові
1. Природні рекреаційні ресурси	а) археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва
2. Соціально-економічні рекреаційні ресурси	б). економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна та перспективна територіальна організація господарства, рівень забезпечення обслуговування населення,
3. Культурно-історичні рекреаційні ресурси	в). клімат, земельні і водні ресурси, рельєф, печери, рослинний і тваринний світ, парки та заповідники, мальовничі пейзажі, унікальні природні об'єкти
4. Самоочищення води	г) руйнування або видалення забруднювачів і знищення хвороботворних мікробів.
5. Очищення стічних вод	д) нейтралізація стічних вод, випадання в осад твердих забруднювачів, хімічні, біологічні та інші природні процеси.

Завдання 2. В результаті господарської діяльності людей гідросфера змінюється кількісно та якісно. Проаналізуйте та наведіть приклади видів забруднення води. Заповніть таблицю.

Вид забруднення	Характеристика, приклади
Фізичне забруднення	
Хімічне забруднення	
Біологічне забруднення	
Теплове забруднення	

Завдання 3. Аналіз ситуації.

В Україні є великі рекреаційні ресурси, які мають міжнародне значення. Уся територія України характеризується виключно сприятливими умовами та наявністю різноманітних рекреаційних ресурсів для відпочинку і лікування населення, проведення різних видів туристичної діяльності. Досвід же промислово - розвинених країн показує, що міжнародний туризм є найбільш відомим засобом, що дозволяє в досить короткий термін здійснити надходження в країну грошей у національній валюті. На сьогоднішній день,

доходи від туризму мають величезне значення для економіки багатьох країн. Взагалі, розвиток туризму значно впливає на вирішення соціальних проблем держави. Саме за його рахунок, рівень життя населення в багатьох країнах тримається на високому рівні, створюються нові робочі місця, що також є дуже важливим аспектом.

Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу України є пріоритетним напрямком національної економіки і культури, важливим фактором підвищення міжнародного престижу країни, джерелом соціально-економічного розвитку регіонів, важливою умовою збереження історико-культурної спадщини. Розвиток туризму в Україні суттєво впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, і є одним із найбільш перспективних напрямків структурної перебудови економіки.

Проте на міжнародному ринку Україна фактично невідома як країна з розвинутою рекреаційною індустрією. Сьогодні рекреаційно-туристичний комплекс реалізує свої можливості лише на третину.

На вашу думку, як вирішити проблему активізації розвитку туризму в Україні. Які чинники сприяють, а які гальмують даний процес?

Завдання 4. Визначте особливості рекреаційних ресурсів у різних географічних регіонах України. Заповніть таблицю.

Регіон	Характеристика рекреаційних ресурсів

Тема 9. Природоохоронна діяльність підприємств

*Якщо ви будете працювати для сьогоднішнього,
то ваша робота вийде нікчемною;
треба працювати, маючи на увазі
тільки майбутнє.
(Антон Чехов)*

Мета вивчення теми: розглянути сутність природоохоронної діяльності підприємств; ознайомитись з економічною та соціальною ефективністю природоохоронних заходів; дати характеристику інженерно-екологічній експертизі проектів підприємств; пояснити природоохоронні заходи та принципи їх економічного обґрунтування.

Питання для самостійного вивчення

1. Економічний механізм охорони навколишнього природного середовища.
2. Державний контроль за дотриманням вимог природоохоронного законодавства.

Основні терміни і поняття

Природоохоронні заходи, економічна ефективність природоохоронних заходів, соціальна ефективність природоохоронних заходів, інженерно-екологічна експертиза проектів підприємств,.

Методичні рекомендації

При опрацюванні *першого питання* потрібно зрозуміти, що економічний механізм охорони навколишнього природного середовища містить цілу низку інструментів впливу на матеріальні інтереси підприємств та окремих працівників. Зокрема, варто зупинитись на лімітуванні природокористування — дієвому елементі механізму охорони навколишнього природного середовища. Варто зазначити, що існують підприємства, котрі, з екологічної точки зору, краще було б закрити або перепрофілювати, тобто перевести на випуск іншої продукції, що завдавало б менше шкоди навколишньому середовищу. Проте, з економічної точки зору, а часом і з соціальної, це не завжди реально, оскільки підприємство може бути постачальником потрібних суспільству товарів та робочих місць. У цьому випадку його діяльність в галузі природокористування деякий час регулюється не нормативами ГДС та ГДВ, а індивідуальними лімітами. Крім того з метою заохочення дбайливого використання природних ресурсів та відшкодування державі частини витрат на охорону та відновлення природних ресурсів навколишнього середовища, впроваджується плата за окремі види ресурсів, котрі вилучаються з природи.

Також потрібно зупинитись на одному з важливих методів економічного управління - фінансуванні, тобто наданні грошових коштів на чітко визначені

природоохоронні заходи. Джерелами фінансування можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємств (собівартість продукції або прибуток), банківські кредити та різні екологічні фонди. Важливим економічним методом управління є правильне застосування матеріального стимулювання — забезпечення зацікавленості, вигідності для підприємства та його працівників природоохоронної діяльності. При цьому передбачається застосування не лише заохочувальних заходів, але й покарань.

Друге питання присвячено з'ясуванню сутності державного контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства. Варто вказати, що державний екологічний контроль здійснюють спеціально уповноважені державні органи; він має надвідомчі функції; покликаний контролювати діяльність суб'єктів всіх форм господарювання; допускає можливість застосування до порушників заходів державного примусу. Основні функції державного екологічного контролю покладені на Державну екологічну інспекцію. Методами державного контролю є перевірки, спостереження; видача чи анулювання дозволів, дача обов'язкових вказівок; накладення заборон і обмежень; притягнення до юридичної відповідальності. Одним з методів і важливих механізмів впливу на суб'єктів, які порушують екологічні вимоги, є можливість закриття, зупинення чи припинення роботи відповідних підприємств.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, у чому полягає сутність природоохоронної діяльності підприємств.
2. Охарактеризуйте пріоритетні напрями природоохоронної діяльності підприємства.
3. Визначте, у чому полягає основна мета експертних оцінок.
4. Назвіть та охарактеризуйте етапи інженерно-екологічної експертизи.
5. Які матеріали підлягають інженерно-екологічній експертизі?
6. Поясніть, що є метою екологічної паспортизації.
7. Визначте, які основні показники використовують при складанні екологічного паспорта.
8. Охарактеризуйте методи управління природоохоронною діяльністю.
9. Поясніть сутність економічного механізму охорони навколишнього природного середовища.
10. Проаналізуйте ефективність методів державного контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства.

Одноваріантні запитання («Так» чи «Ні»)

1. Природоохоронною є будь-яка діяльність, спрямована на збереження якості навколишнього середовища на рівні, що забезпечує стійкість біосфери.

2. Основною метою експертних оцінок, котрі мають назву «інженерно-екологічна експертиза», є всебічна оцінка впливу підприємства на природне середовище.

3. Згідно з діючими законодавчими актами інженерно-екологічній експертизі підлягають проекти регіональних комплексних схем охорони природного середовища в містах та промислових центрах.

4. Інженерно-екологічна експертиза складається з чотирьох етапів.

5. При проектуванні нових підприємств або при реконструкції існуючих екологічний паспорт складає проектна організація.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Охарактеризуйте напрями природоохоронної діяльності підприємств. Заповніть таблицю.

Очищення шкідливих викидів	Усунення причин забруднення
-	-
-	-
-	-
-	-

Завдання 2. Визначте економічну та соціальну ефективність природоохоронних заходів. Заповніть таблицю.

Економічна ефективність природоохоронних заходів	Соціальна ефективність природоохоронних заходів
-	-
-	-
-	-
-	-

Завдання 3. Проаналізуйте Інтернет-публікації та визначте компоненти, рівні реалізації та економічний ефект природоохоронної діяльності:

- Совгіра С. В. Методологія природоохоронної діяльності / С. В. Совгіра. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1308/1/Sovgira_wisnyk_2011.pdf

- Вигівська І.М. Економічний ефект природоохоронної діяльності АПК: облікове забезпечення розрахунку / І.М.Вигівська, О.О. Зеленіна, Ю.В.Кулій-Дем'янюк // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/45/2/45_2_077-079_%D0%92%D0%B8%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Підприємництво: сутність та об'єктивні засади.
2. Функції та умови здійснення підприємницької діяльності.
3. Принципи та передумови підприємництва.
4. Форми організації підприємницької діяльності.
5. Конкуренція як засіб реалізації підприємництва.
6. Інтеграційні форми підприємництва.
7. Сутність та методи державного регулювання підприємництва.
8. Державна політика підтримки підприємництва.
9. Вплив макроекономіки на розвиток підприємництва.
10. Система оподаткування підприємницької діяльності.
11. Інноваційне підприємництво та венчурний бізнес.
12. Організація інноваційного підприємництва в Україні.
13. Види інноваційних підприємств.
14. Державне сприяння розвитку інноваційного підприємництва.
15. Людське суспільство та середовище його існування.
16. Сучасне розуміння взаємовідносин між людиною і довкіллям.
17. Еволюція взаємовідносин людини і природного середовища.
18. Вплив підприємницької діяльності на довкілля.
19. Екологічні фактори. Класифікація екологічних факторів.
20. Демографічні проблеми і можливості біосфери.
21. Демографічні проблеми України. Урбанізація та її негативні наслідки.
22. Основні антропогенні забруднювачі довкілля.
23. Вплив радіоактивного випромінювання на організм людини.
24. Основні методи визначення забруднень.
25. Вплив підприємницької діяльності на геологічне середовище.
26. Ґрунт як важливий компонент біосфери.
27. Вплив господарської діяльності на ґрунт.
28. Наслідки антропогенних впливів на ґрунти.
29. Сучасний стан ґрунтів України та шляхи його поліпшення. Заходи щодо охорони земель.
30. Вплив діяльності людини на гідросферу.
31. Джерела забруднення гідросфери.
32. Антропогенний вплив на води Світового океану.
33. Забруднення природних вод України.
34. Джерела, масштаби та наслідки забруднення атмосфери промисловими підприємствами.
35. Стан повітряного середовища України. Основні показники охорони атмосферного повітря.
36. Стан навколишнього природного середовища в Україні.

37. Правові аспекти охорони навколишнього природного середовища.
38. Державне управління охорони навколишнього природного середовища.
39. Природоохоронна діяльність підприємств.
40. Інженерно-екологічна експертиза проектів підприємств.
41. Екологічна паспортизація підприємств.
42. Методи управління природоохоронною діяльністю.
43. Економічний механізм охорони навколишнього природного середовища.
44. Оцінка забруднення земель та ґрунтів
45. Водокористування та водоспоживання. Загальне водоспоживання підприємства.
46. Коефіцієнти рівня використання водних ресурсів у промисловому виробництві.
47. Ступінь екологічної безпеки водних об'єктів. Контроль якості води.
48. Визначення антропогенного впливу на повітряне середовище
49. Вплив промислових викидів в атмосферу на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ та водоймища.
50. Захист довкілля від енергетичних забруднень.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Вид підприємницької діяльності щодо виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, яка здійснюється з метою охорони довкілля – це...

1. Екологічне підприємництво.
2. Екологічний ринок.
3. Екологічна діяльність.
4. Екологічна економіка.

2. Що з перерахованого НЕ є атрибутом екологізації підприємництва?

1. Домінування частки екологічної корисності в загальній корисності товару.
2. Отримання доходу від «реалізації» екологічної корисності підприємцями.
3. Ресурси екологічної системи розглядаються як фактори, що впливають на потреби споживачів.
4. Моніторинг стану світових водних ресурсів.

3. Основною ціллю екологізації підприємництва є:

1. Використання екологічної техніки у виробництві.
2. Забезпечення людей екологічно чистими продуктами харчування.
3. Гармонізація взаємовідносин людини і природи, охорона довкілля.
4. Жоден з варіантів.

4. Вкажіть основні напрямки екологічної політики в Україні:

1. Вирішення наукових і технічних завдань, покликаних забезпечити створення сучасних засобів і методик вимірювань.
2. Організація і забезпечення діяльності служб контролю за дотриманням стандартів та технічних умов у процесі виробництва, державних випробувань.
3. Створення системи екологічного захисту, яка б забезпечувала екологічну безпеку біосфери.
4. Перехід до принципу недопущення екологічно небезпечної ситуації, замість ліквідації наслідків екологічних аварій, тобто переходу до профілактики негативних екологічних явищ та процесів.
5. Оптимізація природоохоронної діяльності.

5. Розрізняють такі форми екологічної експертизи:

1. Загальна, спеціальна, додаткова.
2. Державна, громадська.
3. Державна, громадська, спеціальна, додаткова.
4. Відомча, державна, громадська.
5. Загальна та спеціальна.

6. Для отримання висновків державної екологічної експертизи щодо екологічного обґрунтування ліцензії на ввезення відходів та екологічно небезпечних речовин в органи державної екологічної експертизи подається...

1. Довідка лабораторії відповідного підприємства про склад відходів.
2. Висновок відповідного органу санітарно-епідеміологічної служби про клас небезпеки відходів.
3. Сертифікат (паспорт) відходів та екологічно небезпечних речовин з указаними категорією, властивостями, походженням цих відходів та методом знешкодження чи поховання.
4. Довідка відповідної галузевої лабораторії про склад та категорію відходів.
5. Довідка про результати хімічного аналізу відходів в лабораторії відповідного підприємства, затверджена територіальною екологічною інспекцією.

7. Визначте, з яких частин складаються висновки екологічної експертизи:

1. З описової та оціночно-узагальнюючої.
2. Зі вступної (протокольної), констатуючої (описової) та заключної (оціночно-узагальнюючої) частин.
3. Зі вступної, констатуючої та описової.
4. З констатуючої та оціночної.
5. З описової, констатуючої, оціночно-узагальнюючої.

8. Зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище і виявлення у збереженні екологічної рівноваги та збільшенні кількості й поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних, біологічних та інших ресурсів – це:

1. Соціальна результативність природоохоронних заходів.
2. Економічна результативність природоохоронних заходів.
3. Екологічна результативність природоохоронних заходів.

9. Економія або запобігання втрат природних ресурсів, живої і минулої праці в усіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання – це:

1. Соціальна результативність природоохоронних заходів.
2. Економічна результативність природоохоронних заходів.
3. Екологічна результативність природоохоронних заходів.

10. До природоохоронних заходів належать:

1. Будівництво та експлуатація очисних споруд.
2. Знешкодження та утилізація відходів.
3. Запровадження ресурсозберігальних технологій.
4. Рекультивация земель.
5. Усі варіанти вірні.

11. Ефективність природоохоронної діяльності залежить від:

1. Витрат на запровадження природоохоронних заходів.
2. Величини відверненої еколого-економічної шкоди (у вартісному вираженні).
3. Додаткового прибутку від реалізації природоохоронного заходу.
4. Усі варіанти вірні.

12. Комплекс екологічно спрямованих заходів, що проводить господарюючий суб'єкт для зниження і ліквідації негативного впливу антропогенної діяльності на навколишнє природне середовище - це?

1. Екологічні заходи.
2. Природоохоронні заходи.
3. Економічні заходи.

13. Виникнення екологічної проблеми не пов'язано з:

1. Шкідливою господарською діяльністю людини.
2. Використанням зеленої продукції.
3. Переробкою відходів.
4. Прискоренням науково-технічного прогресу.

14. Мета екологічного маркетингу:

1. Створення економічних умов при яких компанії будуть зацікавлені в раціональному використуванні, зберіганні природно-ресурсного потенціалу.
2. Вирішення глобальних проблем сучасності, забезпечення майбутнього цивілізації людства.
3. Ринкова трансформація для підвищення ефективності господарювання.
4. Відтворювання перспективи формування екологічного ринку як основи екологічної політики.

15. Еколого-економічний ефект - це:

1. Порівняння витрат на здійснення природоохоронних заходів із досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом.
2. Вимірювані результати функціонування продукційних систем, систем екологічного управління.
3. Зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі і негативно позначаються на здоров'ї людини.
4. Потреби людини, суспільства в екологічно безпечному й «здоровому» навколишньому природному середовищі.

16. До сучасних тенденцій формування ринку екологічних робіт, товарів та послуг НЕ відноситься:

1. Збільшення обсягів випуску екологічної продукції й надання послуг відповідно до потреб ринку.
2. Застій у сфері виробництва товарів.

3. Розширення масштабів екологічного підприємництва.
4. Необхідність розв'язання екологічних проблем і жорстка конкуренція на ринку.

17. Відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, а також комплексна оцінка в просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища – це...

1. Еколого-економічна ефективність.
2. Екологічні витрати.
3. Еколого-економічна вартість.
4. Еколого-економічна ціна.

18. Оберіть варіант, у якому НЕ правильно зазначений напрям функціонування екологічного підприємництва:

1. Розробка та впровадження екологічно чистих технологій.
2. Виробництво екологічно чистих продуктів.
3. Переробка, транспортування та ліквідація відходів.
4. Будівництво заповідників та національних парків.

19. Загальнодержавний обов'язковий платіж, що вираховується з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів – це...

1. Екологічний податок.
2. Екологічне нормування.
3. Екологічна субсидія.
4. Екологічний платіж.

20. Оберіть варіант, у якому правильно вказані джерела фінансування природоохоронних заходів:

1. Бюджети держави і регіонів.
2. Кошти підприємств і міжнародних грантів.
3. Обидві варіанти вірні.
4. Обидві варіанти не вірні.

21. Розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу стан природи та здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби – це...

1. Сталий розвиток суспільства.
2. Екологізація суспільства.
3. Економічний розвиток суспільства.
4. Жоден з варіантів.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абіотичні фактори	зумовлюються дією неживої природи (сукупність кліматичних, ґрунтових, топографічних факторів).
Антропогенні фактори	фактори, зумовлені діяльністю людини.
Антропогенні катастрофи	це негативні природно-техногенні зміни природного середовища, довкілля – біосфери, викликані дією чинників якісного та кількісного характеру, породжених господарською діяльністю людини.
Біотичні фактори	сукупність взаємовпливу життєдіяльності одних організмів на інші.
Державне регулювання підприємництва	це вплив держави на діяльність підприємницьких структур із метою сприяння та забезпечення нормальних умов їх функціонування.
Демографічна проблема	сукупність соціально-демографічних проблем сучасності, що зачіпають інтереси всього людства.
Екологізація	це процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд із поліпшенням або збереженням якості довкілля
Екологічна криза	це ситуація, що виникла в природних екосистемах в результаті порушення рівноваги під впливом стихійних природних явищ або в результаті антропогенних факторів
Екологічне підприємництво	це форма підприємницької діяльності, що спрямована на задоволення еколого-економічних потреб за рахунок продуктів, у загальній корисності яких визначальне значення має екологічна корисність, а компоненти екологічної системи розглядаються як фактори, що визначають еколого-економічні потреби.
Екологічний маркетинг	специфічний вид маркетингу, який передбачає орієнтацію усієї діяльності підприємства на формування та задоволення екологічно орієнтованого попиту з метою отримання прибутку та збереження довкілля і здоров'я людей.
Екологічний ринок	це підпорядкована законам вартості, попиту й пропозиції сфера трудового та товарно-грошового обігу, де вільно формуються попит, пропозиція й матеріалами, сировинними й енергетичними ресурсами, а також нематеріальними активами в рамках господарського природокористування.
Екологічні фактори	сукупність усіх чинників середовища (температура,

	вологість, світло, гравітація, субстрат, живі організми тощо), що діють на живий організм.
Еколого-економічна ефективність	це відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, а також комплексна оцінка в просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища.
Інженерно-екологічна експертиза	полягає в оцінці довготривалого впливу підприємства на природні ресурси, природні умови, умови подальшого розвитку промисловості регіону та умови життя мешканців локальної ділянки місцевості.
Інноваційна підприємницька діяльність	один з видів творчої діяльності, спрямованої на створення нового або вдосконаленого продукту, технологічного процесу, чи то на вироблення нового підходу до надання соціальних послуг.
Охорона довкілля	система заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки. Це сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище.
Підприємництво	це вільна, ініціативна діяльність людей у різних сферах виробництва, що здійснюється на власний страх і ризик з метою одержання прибутку. Підприємництво є необхідною визначальною рисою ринку, його обов'язковим атрибутом.
Підприємство	самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами.
Сталий розвиток суспільства	це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої власні потреби.
Урбанізація	зростання значення міст в розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певній області, країні, світі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Базилевич В., Вальтер Д., Хартманн В., Купалова Г. та ін. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. – К.: Знання, 2010. – 518 с.
2. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль: посібник / Д.В. Зеркалов – К.: КНТ, Дакор Основа, 2007. – 412 с
3. Екологічне підприємництво: навч. посіб. /В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький та ін.. – К.: Мета, 2001. – 191 с.
4. Васюта О. А. Екологічна політика України на зламі тисячоліть. – К.: КиМУ, 2003. – 306 с.
5. Джигирей В.С., Сторожук В.М., Яцюк Р.А. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. – Л.: Афіна, 2004. – 272 с.
6. Кожушко Л. Ф., Скрипчук П. М. Екологічний менеджмент: підруч. – К.: Академія, 2007. – 432с.
7. Лук'янихін В. О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком. – Суми : Університетська книга, 2002. – 316с.
8. Покропивний С.Ф., Колот В.М. Підприємництво, стратегія, організація, ефективність: навч. посібник. – К.:КНЕУ, 1997. – 244 с.
9. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво: довідник. – К.: Знання-Прес,2003. – 379 с.
10. Стадник В.В., Йохна М.А. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2006. – 464 с.

Додаткова:

1. Білявський Г. О. Основи екології: підручник / Г. О. Білявський, Р.С.Фурдуй, І. Ю. Костіков. – [2-ге вид.]. – К.: Либідь, 2005. – 408 с.
2. Борисова В. А. Екологізація підприємницької діяльності / В.А. Борисова – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2004. – 128 с.
3. Экология: учеб. для вузов / А.И.Николайкин, Н.Е.Николайкина, О.П.Мелехова. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Дрофа, 2005. – 622 с.
4. Иванченкова Л.В. Политика развития экологического предпринимательства в Украине / Л.В. Иванченкова // Інноваційна економіка. – 2012. – №8. – С. 148-152
5. Жарова Л.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління: монографія / Л.В. Жарова, Є.Ю. Какутич, Є.В. Хлобистов. – Суми: Університетська книга, 2009. – 240 с.
6. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 397 с
7. Какутич Є.Ю. Концептуальні засади державної підтримки екологічного підприємництва в Україні // Прометей: Зб.наук.праць. – 2006. – №2 (20). – С.187-190.

8. Купалова Г.І. Екологічне підприємництво як невід'ємна складова сталого розвитку України. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, №26. – 2011. – С.35-39.

9. Українська екологічна енциклопедія/ [Р.С.Дяків, А.В. Бохан, І.Й. Рибчич та ін.]; За ред. Р.Дяківна; Міжнар. екон. фундація, Ін-т українознав. М-ва освіти і науки України. – 2-е вид. – К., 2006. – 807 с.

10. Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т. Ю. Туниця. – К.: Знання, 2006. – 300 с.

11. Царенко О. М. Основи екології та економіка природокористування : курс лекцій. Практикум : навч. посібн. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 592 с.

Інформаційні ресурси

1. Еко-бюлетень / РЕЦ-КИЇВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rec-kyiv.org.ua>.

2. Екологічна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://csf.colorado.edu/ecol-econ/>

3. Екологічні сторінки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nature.org.ua>

4. Информационно-экологический портал Информ-Экология. – Режим доступа : <http://www.informeco.ru>.

5. Ініціативний центр сприяння активності і розвитку суспільних дій "Єднання" ISAR-Київ. – Режим доступу : <http://www.ednannia.isar.kiev.ua>.

6. Коаліція українських екологічних неурядових організацій "Альтер-Еко". – Режим доступу : <http://www.alter-eco.org.ua>.

7. Міністерство України в справах науки і технологій. – Режим доступу : <http://www.mstu.gov.ua>.

8. Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>.

9. Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Державний департамент – Адміністрація зони відчуження і зони обов'язкового відселення. – Режим доступу : <http://www.ic-chernobyl.kiev.ua>.

10. Молодіжна екологічна ліга Придніпров'я. – Режим доступу : <http://www.alkar.net/melp>.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Дугієнко Наталя Олександрівна

ЕКОЛОГІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО

Методичні рекомендації
до виконання самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра
спеціальності «Економіка довкілля і природних ресурсів»

Рецензент *В.З. Бугай*
Відповідальний за випуск *Д.І. Бабміндра*
Коректор *А.О. Осаул*